

مطالعه تطبیقی میزان خود استنادی در دو نشریه فصلنامه کتاب و فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی در سالهای ۱۳۸۲ تا ۱۳۸۶ بر اساس پایگاه گزارشهای استنادی نشریه‌های فارسی پایگاه استنادی علوم جهان اسلام

دکتر عبدالرسول جوکار^۱

مرضیه گل تاجی^۲

چکیده

در این پژوهش میزان خود استنادی در مقاله‌های منتشر شده در دو نشریه «فصلنامه کتاب» و «فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی» بین سالهای ۱۳۸۲ تا ۱۳۸۶ بر اساس پایگاه گزارشهای استنادی نشریه‌های فارسی پایگاه استنادی علوم جهان اسلام مقایسه می‌شود. همچنین، شاخصهایی همچون تعداد خود استنادی نویسنده، درصد خود استنادی نویسنده، میزان مقاله‌های دارای خود استنادی نویسنده، همچنین نوع مدرک خود استناد شده در هر نشریه، عمر خود استنادی در هر نشریه و نرخ خود استنادی مجله و ضریب تأثیر نشریه‌ها قبل و پس از حذف خود استنادی و عملکرد مجله‌ها پس از حذف خود استنادی محاسبه شده است. نتایج نشان داد میزان خود استنادی در دو نشریه در سالهای مورد بررسی نسبتاً پایین است. در کل، فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی نسبت به فصلنامه کتاب، خود استنادی نویسنده بیشتری دارد اما در مورد خود استنادی مجله تا سال ۱۳۸۵ فصلنامه کتاب نرخ خود استنادی بالاتری را نشان می‌دهد. این میزان

۱. دانشیار بخش علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه شیراز ajowkar2003@yahoo.com

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه شیراز و کارشناس ارشد مرکز منطقه ای اطلاع‌رسانی علوم و فناوری marzieh.goltaji@gmail.com

در سال ۱۳۸۶ برای فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی نسبت به فصلنامه کتاب بیشتر است. از دیگر نتایج پژوهش این است که خود- استنادی باعث افزایش ضریب تأثیر شده و رتبه مجله پس از حذف خود استنادی تغییر می‌کند.

کلیدواژه‌ها: خود استنادی، فصلنامه کتاب، فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی، پایگاه گزاشهای استنادی نشریه‌های فارسی، پایگاه استنادی علوم جهان اسلام

مقدمه

استناد به معنای سند قرار دادن چیزی، تکیه بر چیزی کردن، یا سخنی را سند قرار دادن می‌باشد و بیانگر نوعی استفاده از دانش پیشین است (مدیرامانی، ۱۳۸۱).

تحلیل استنادی بخشی از کتاب سنجی است که به ارتباط میان مدارک ارجاعی و منبع استنادکننده می‌پردازد. روند موضوعی، الگوهای استنادی بین رشته‌ای، تاریخ استناد، استناد گروهی، و خود- استنادی از جمله مواردی است که در مطالعات استنادی مورد توجه قرار گرفته‌اند (شهریاری و افقهی، ۱۳۸۶). «گارفیلد»^۱ بعد تازه‌ای از تحلیل استنادی را مطرح و نمایه استنادی علوم را بررسی کرد و با بررسی این منبع کم‌نظیر، تحریک تازه‌ای را ایجاد نمود. وی روشهای اندازه‌گیری دیگری مانند ضریب تأثیر^۲ و شاخص نزدیکی را در مجله‌های علمی مطرح کرد.

«ضریب تأثیر» که به عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای سنجش مجله‌های علمی پذیرفته شده، عبارت است از نسبت تعداد استنادهای تعلق گرفته به مجله در دو سال قبل، به تعداد مقاله‌های دو سال گذشته آن نشریه، در یک سال مشخص.

روشن است که تعدادی از استنادها را خود استنادی^۳ تشکیل می‌دهد. «دیوداتو»^۴ در تعریف خود استنادی چنین عنوان می‌کند: رفتاری که در آن، مؤلف اثر به مدرک یا مدارکی از خود استناد می‌کند (یکی بودن مؤلف در مدرک استنادکننده و استنادشونده). این اصطلاح برخی اوقات تنها برای مواردی استفاده می‌شود که فرد تنها مؤلف و یا اولین نویسنده آن مدرک باشد (دیوداتو، ۱۹۹۴).

1. Garfield.
2. Impact Factor.
3. Self citation.
4. Diodato.

مطالعه تطبیقی میزان خود-استنادی در دو نشریه ... / ۹۳

خود استنادی با معانی مختلفی استفاده شده است. ارجاع به مقاله‌های منتشر شده در مجله‌ای که مقاله استنادکننده در آن چاپ شده «خود استنادی مجله» خوانده می‌شود. اگر مقاله استنادکننده یک یا چند نویسنده مشترک با مقاله استناد شونده داشته باشد، این خصیصه به عنوان «خود-استنادی» تعریف می‌شود. استنادهای مقاله‌های تألیفی افراد به سازمانی که در آن کار می‌کنند نیز «خود استنادی سازمانی» نامیده می‌شود (روسو و اگه،^۳ ۱۹۹۰). انواع دیگری از خود استنادی عنوان شده که کمتر به آنها پرداخته شده است. به عنوان مثال، «خود استنادی زبانی»^۴ که نشان از استناد مؤلف یا مؤلفان به آثار زبان مادری دارد، یا استناد به مدارک حوزه مورد مطالعه که آن را «خود استنادی رشته‌ای»^۵ می‌نامند و «خود استنادی صفحه وب»^۶ که بیانگر استناد به صفحات وب نویسنده یا نویسندگان است (روسو، ۱۹۹۹).

پایگاه استنادی علوم جهان اسلام (ISC)^۷

گزارشهای استنادی نشریه‌ها^۸ (JCR) از محصولات تامسون- رویترز^۹ که در سال ۱۹۷۵ منتشر شد، به عنوان منبعی برای ارزیابی مجله‌ها در سطح جهان مورد استفاده محققان، کتابداران و ناشران قرار می‌گیرد، اما به علت سوگیری نسبت به زبان انگلیسی مورد انتقاد است. از این رو، این موضوع باعث شده تا در کشورهای مختلف، مجله‌های غیرانگلیسی زبان فرصت نمایه شدن در پایگاه استنادی نشریه‌ها را نداشته باشند.

پایگاه استنادی علوم جهان اسلام (ISC) توسط مرکز منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علوم

و فناوری تهیه شده و یک نظام استنادی در سطح کشورهای اسلامی است. بعد از

1. Journal self citation.
2. Institutional self-citation.
3. Rousseau & Egghe.
4. Language self-citation.
5. Discipline self-citation.
6. Webpage self-citation.
7. Islamic World Science Citation Center (ISC).
8. Journal Citation Reports (JCR).
9. Thomson-Reuters.

ایالات متحده که ۶۰ سال در مطالعات استنادی تجربه دارد، جمهوری اسلامی ایران پس از شرکت‌های تامسون - رویترز و اسکوپوس^۱، سومین نظام استنادی را در سطح بین‌المللی راه‌اندازی نموده است.

پدیده مجله‌های فارسی به خاطر نبود مطالعات عمیق و گسترده در ابعاد مختلف آن، پدیده ناشناخته‌ای است. نظر به تأسیس پایگاه استنادی علوم جهان اسلام در مرکز منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علوم و فناوری، اکنون این فرصت به دست آمده تا شناخت مجله‌های فارسی از ابعاد مختلف بویژه علم‌سنجی میسر شود.

ISC بر اساس سیاست‌های وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در طی مراحل زیر به توسعه خود ادامه می‌دهد:

- ۱ مجله‌های فارسی
- ۲ مجله‌های انگلیسی ایران و سایر کشورهای اسلامی
- ۳ مجله‌های عربی کشورهای اسلامی
- ۴ زبان‌هایی مانند ترکی، اندونزیایی، مالزیایی، فرانسوی و ... کشورهای اسلامی.

در حقیقت ISC با استفاده از اطلاعات جمع‌آوری شده از نشریه‌های معتبر فارسی، به تحلیل محتوا، ارزیابی مجله‌ها و رتبه‌بندی مؤسسات علمی و نویسندگان در سطح ملی می‌پردازد. معیارهای علم‌سنجی بر اساس قوانین علمی پایه‌گذاری شده، از این رو فرآورده‌های علمی ISC برابر با فرآورده‌هایی است که توسط تامسون - رویترز در سطح جهان تولید می‌شود، با این تفاوت که این فرآورده‌ها برای زبان فارسی و کشورهای اسلامی طراحی و بومی‌سازی شده‌اند. برخی از تولیدات ISC برای نشریه‌های معتبر فارسی که در مرکز منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علوم و فناوری تهیه و یا در دست تهیه می‌باشند، به قرار زیر است:

گزارشهای استنادی نشریه‌های فارسی^۱، نمایه استنادی علوم ایران^۲، طلایه‌داران علم ایران^۳، فهرست مندرجات جاری فارسی^۴، پایگاه استنادی برترین همایشهای علمی فارسی^۵، نظام شاخصهای عملکردی نشریه‌های فارسی^۶، تحلیل پایگاه داده‌های نشریه‌های فارسی^۷.

گزارشهای استنادی نشریه‌های فارسی، از نخستین پایگاه‌های ایجاد شده در پایگاه استنادی علوم جهان اسلام است. هدف از ایجاد این پایگاه، بررسی مجله‌های فارسی و رتبه‌بندی آنها بر اساس مطالعات استنادی است. گزارشهای استنادی نشریه‌های فارسی، ابزاری است دقیق برای ارزیابی بسترهای علمی در قلمرو نشریه‌ها، و عمده مخاطبان این پایگاه را جوامع و اجتماعات علمی در سطح ملی تشکیل می‌دهند. این پایگاه یک طرح پیوسته و مداوم است که رکوردهای اطلاعاتی نشریه‌های معتبر فارسی را از سال ۱۳۷۸ پوشش داده است.

مبنای کار گزارشهای استنادی نشریه‌های فارسی، بررسی مجله‌ها در یک سال شمسی است. بنابراین، منطبق با معیارهای موجود، وضعیت هر مجله در سالهای مختلف بررسی و سیر صعودی یا نزولی میزان استفاده از آن مشخص می‌گردد. بر این اساس، ناشران مجله‌ها می‌توانند مجله خود را در مقایسه با سایر مجله‌ها در همان حوزه موضوعی مقایسه کنند. به عبارت دیگر، هدفی که گزارشهای استنادی نشریه‌های فارسی دنبال می‌نماید، این موضوع مهم است که یک مجله چقدر به دفعات از سوی مجله‌های دیگر مورد استناد و استفاده قرار می‌گیرد (مهراد و مقصودی دریه، ۱۳۸۷).

بیان مسئله

با وجود آنکه تعدادی از استنادها را خود-استنادی مجله و مؤلف تشکیل می‌دهد و وجود خود-استنادی در مجله‌های یک حوزه خاص موضوعی به خاطر تازگی و

1. Persian Journal Citation Reports (PJCR).
2. Iran Science Citation Index (ISCI).
3. Iran Essential Science Indicators (IESI).
4. Persian Current Contents (PCC).
5. Persian Highly-Cited Proceeding Database (PHPD).
6. Persian Journal Performance Indicator (PJPI).
7. Persian Journal Database Analysis (PJDA).

منحصر به فرد بودن موضوعات امری اجتناب‌ناپذیر است، مجله‌هایی هستند که نرخ خود استنادی در میان کل استنادها در صد بالایی را به خود اختصاص می‌دهد و چون برای محاسبه ضریب تأثیر از استناد استفاده می‌شود و گروه‌های مختلفی از قبیل ناشران، سردبیران، کتابداران و مؤلفان برای تعیین رتبه مجله در یک حوزه خاص از ضریب تأثیر استفاده می‌کنند، این باعث می‌شود تا مجله در جای واقعی خود قرار نگیرد و مؤلف نیز جزء پراستنادترین‌ها قرار بگیرد. بنابراین، بررسی میزان خود استنادی و تعیین ضریب تأثیر بدون خود استنادی، ضروری است.

هدفهای پژوهش

هدف از پژوهش حاضر ۱ تعیین خود استنادی مجله ۲ خود استنادی مؤلف و ۳ تشخیص همبستگی میان ضریب تأثیر مجله و خود استنادی در دو نشریه «فصلنامه کتاب» و «فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی» (طی سالهای ۱۳۸۲ تا ۱۳۸۶) می‌باشد. بدیهی است، درصدی از کل استنادها شامل خود استنادی مجله و مؤلف است. چنانچه این موضوع در حد زیاد باشد، باعث می‌شود رتبه مجله در سطح بالا قرار گیرد و مؤلف در بعضی موارد جزء پراستنادترین‌ها باشد. هدف از استناد به انتشارات پیشین، علاوه بر صحت موضوع مورد بررسی، مرتبط بودن منبع مورد استناد با نتایج تحقیق جاری است. چنانچه مؤلفی بیش از حد به خود استناد کند، نشان دهنده دو مورد است: یکی اینکه او تنها متخصص حوزه در دست تحقیق است و یا اینکه به دلایل گوناگون علاقه به افزایش استناد به نوشته‌های پیشین خود دارد. در این صورت، احتمالاً نتایج حاصل در تعیین ضریب تأثیر خالی از سوگیری نخواهد بود. بررسی حاضر، تعیین همبستگی بین ضریب تأثیر مجله و میزان خود استنادی را دنبال می‌کند و چنانچه میزان خود استنادی مجله‌ای بالاتر از ۲۰٪ باشد، سردبیران باید در سیاست پذیرش مقاله‌ها تجدید نظر کنند.

پیشینه پژوهش

«شهریاری و افقی» (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان «خود استنادی در مجله‌های علوم اطلاع‌رسانی و فصلنامه کتاب (۱۳۸۴-۱۳۸۳)» شاخصهایی چون تعداد خود استنادی، میزان خود- استنادی، میزان مقاله‌های دارای خود-استنادی را بررسی کردند. نتایج نشان داد تفاوت چندانی در میزان خود استنادی بین دو نشریه مشاهده نمی شود. میزان خود استنادی با نشریه رابطه‌ای ندارد، اما رتبه علمی در میزان خود استنادی، نوع مدرک خوداستناد شده، و عمر خوداستنادها با نشریه رابطه دارند.

«قانع» (۱۳۸۶) در مطالعه‌ای، خود- استنادی مجله‌های حوزه علوم پزشکی منتشر شده در سال ۱۳۸۴ با استفاده از گزارشهای استنادی نشریه‌های فارسی را بررسی نمود. نتایج نشان داد رابطه معناداری در سطح (۰/۰۱) بین ضریب تأثیر و نرخ خود- استنادی وجود دارد ($r = 0/085$). ضریب همبستگی پیرسون رابطه معناداری بین ضریب تأثیر و خود استنادی مجله نشان داد و همچنین رابطه معناداری بین ضریب تأثیر و خود استنادی مؤلف وجود دارد. این تحقیق همچنین نشان داد ۸۵٪ مجله‌های فارسی حوزه پزشکی با نرخ ۶۱/۵٪ خود- استنادی، منتشر می شوند. ضریب تأثیر ۵۸/۶٪ از مجله‌ها صفر شده است که نشان دهنده تمایل زیاد بعضی از نویسندگان به خود- استنادی است. تعداد مقاله‌ها تأثیری در ضریب تأثیر مجله ($r = +/201$) و ضریب تأثیر بدون خود- استنادی ($r = +/109$) ندارد.

«اشنایدر و بنزی»^۱ (۱۹۹۸) الگوهای خود استنادی را در ۶ رشته حوزه‌های علوم اجتماعی و علوم فیزیکی و علوم انسانی بررسی کردند. نمونه‌ها برای تعیین و سن خود استنادی و استناد به دیگران در کتابشناسی‌ها، مطالعه شد. بین رشته‌ها در خصوص تعداد و سن استنادها اختلاف معناداری مشاهده شد. به طور کلی ۹٪ استنادها متعلق به خود استنادی بود. ۱۵٪ استنادهای حوزه علوم فیزیکی شامل خود- استنادی است، در مقابل خود- استنادی حوزه‌های علوم اجتماعی و علوم انسانی به ترتیب ۶٪ و ۳٪ می‌باشد.

«فسولاکی»^۱ و دیگران (۲۰۰۰) در تحقیقی خود- استنادی در شماره های ۱۹۹۵ و ۱۹۹۶ شش مجله حوزه بیهوشی را با محاسبه نرخ خوداستنادگری و خوداستنادشدگی، مطالعه کردند. نتایج نشان داد نرخ خوداستنادگری مجله‌ها از ۰.۴٪ تا ۰.۵۷٪ و نرخ خوداستنادشدگی مجله‌ها از ۰.۴٪ تا ۰.۳۵٪ متغیر است. در این بررسی، بین نرخ خوداستنادگری مجله‌ها و ضریب تأثیر، همبستگی معناداری مشاهده شد ($r=0.89$, $p=0.015$).

«نیسنگر»^۲ (۲۰۰۰) استفاده از گزارش استنادی نشریه‌های مؤسسه اطلاعات علمی برای مدیریت مجله‌ها در کتابخانه‌های دانشگاهی را بررسی نمود. این مطالعه تأثیر خود- استنادی مجله را در رتبه‌بندی مجله‌ها در حوزه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی و ژنتیک بررسی کرد. نتایج نشان داد کتابداران بدون توجه به خود استنادی، می‌توانند از رتبه‌بندی مجله‌ها در JCR برای مدیریت مجموعه مجله‌های خود استفاده کنند.

«میگوتل و مارتی بنماتی»^۳ (۲۰۰۲) خود- استنادی را در سه مجله *Radiologia* (مجله رسمی انجمن اسپانیولی رادیولوژی) و *European Radiology* و *Radiology* در دوره زمانی ۱۹۹۷-۱۹۹۸ مقایسه کردند. شاخص خود- استنادی که از نسبت بین خودارجاعی و کل ارجاعات هر مقاله به دست می‌آید، برای سه مجله مذکور محاسبه شد. نتایج نشان داد شاخص خود- استنادی برای نشریه *Radiology* (۰.۲۳/۲) نسبت به نشریه‌های *Radiologia* (۰.۱/۸) و *European Radiology* (۰.۰/۸) بیشتر بود.

«اکسنس»^۴ (۲۰۰۳) نقش خود- استنادی در تولیدات کشور نروژ را بین سالهای ۱۹۸۱-۱۹۹۶ بررسی کرده است. نتایج نشان داد ۰.۳۶ تمام استنادها شامل خود استنادی نویسنده است. نتایج حاکی از آن است که همبستگی مثبت و قوی بین تعداد خود- استنادی مؤلف و تعداد مؤلفان مقاله وجود دارد و نیز در خصوص خود استنادی در میان حوزه های علمی مختلف، اختلاف معناداری مشاهده شده است.

1. Fassoulaki.
2. Nisonger.
3. Miguel and Marti Bonmati.
4. Aksnes.

«تسی»^۱ (۲۰۰۶) خود- استنادی مجله‌های معتبر حوزه‌ رساناها را در خصوص نرخ خوداستنادگری و خوداستنادشدگی مجله‌ها بررسی کرد. با استفاده از پایگاه INSPEC تعداد ۱۰۰ مجله فعال این حوزه بین سالهای ۱۹۷۸ تا ۱۹۹۷ جمع‌آوری و داده‌های مربوط به فراوانی استنادها از SCI (لوح فشرده ۲۰۰۱) تهیه شده است. نتایج این بررسی نشان داد مجله‌های استنادکننده قدیمی‌تر نسبت به مجله‌های جدیدتر، خود- استنادی بالاتری دارند. همچنین، تعداد مقاله‌های چاپ شده و استنادهای دریافتی، هیچ رابطه‌ای با نرخ خوداستنادشدگی مجله‌ها ندارد. میانگین نرخ خواستنادگری مجله‌ها ۹/۵۹٪ و میانگین نرخ خوداستنادشدگی مجله‌ها ۱۵/۰۳٪ است.

«فرندسن»^۲ (۲۰۰۷) تعدادی متغیر انتخاب کرد تا خود- استنادی مجله را بررسی کند. مطالعه او بر روی ۳۲ مجله اقتصادی که در نمایه استنادی علوم اجتماعی نمایه می‌شدند، صورت گرفت. مطالعه او نشان داد بین نرخ خوداستنادگری و ضریب تأثیر مجله بر خلاف نرخ خوداستنادشدگی، ارتباط وجود دارد. همین‌طور، نرخ خوداستنادگری با عوامل مختلف مانند انواع مدارک، موقعیت جغرافیایی، زبان و پیشرفت در طول زمان ارتباط دارد. او دریافت که نرخ خوداستنادگری نشانه خودمطرحی و توجه به خود نیست، اما این در مورد نرخ خوداستناد شدگی درست است.

«کراوس»^۳ (۲۰۰۷) نرخ خود- استنادی ۱۰۷ مجله حوزه اکولوژی موجود در گزارشهای استنادی نشریه‌های مؤسسه اطلاعات علمی را بررسی نمود. به طور متوسط، ضریب تأثیر مجله‌های مورد مطالعه در سال ۲۰۰۴ بین $1/3$ تا $16/2 \pm$ ٪ تحت تأثیر خود- استنادی است. نتایج بررسی نشان داد میزان خود- استنادی با افزایش ضریب تأثیر کاهش می‌یابد، اما مجله‌های با ضریب تأثیر بالا نیز تغییرات وسیعی را نشان می‌دهند. مؤلف پیشنهاد می‌کند برای رتبه‌بندی مجله‌های خاص، نرخ خود- استنادی مجله لحاظ شود.

1. Tsay.
2. Frandsen.
3. Krauss

«هلستن و دیگران»^۱ (۲۰۰۷) خود استنادی را از جنبه‌های مختلف بررسی کردند. آنها نشان دادند موضوعهای جدید ظاهر شده و از طریق شبکه خود- استنادی تکامل می‌یابند. این مطالعه پیشنهاد کرد حرکت حوزه‌های دانشمندان به سوی موضوعات جدید با استفاده از خود- استنادی می‌تواند سنجیده شود.

«قانع» (۲۰۰۸) در مطالعه‌ای میزان همبستگی خود- استنادی با ضریب تأثیر مجله‌های علمی حوزه مهندسی در گزارشهای استنادی نشریه‌های فارسی در دوره زمانی ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۶ را بررسی نمود. نتایج نشان داد نرخ خود- استنادی مجله‌ها ۴۱٪ و نرخ خود- استنادی مؤلف ۶۶٪ می‌باشد. نتایج همین‌طور نشان داد همبستگی معناداری بین خود- استنادی مجله و خود- استنادی مؤلف با ضریب تأثیر، وجود دارد.

$t = 0/300$ ، $sig = 0/032$ ، $r = 0/397$ ، $sig = 0/004$ بعد از حذف خود- استنادی، تغییرات زیادی در رتبه‌بندی مجله‌ها (چه مثبت و چه منفی) مشاهده شد. در این خصوص، تقریباً ۱۳٪ و ۱۵٪ از مجله‌ها در موقعیت خود باقی ماندند.

پرسشهای پژوهش

پژوهش حاضر در صدد است تا به پرسشهای زیر پاسخ گوید:

- ۱ میزان خود- استنادی نویسنده در دو نشریه «فصلنامه کتاب» و «فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی» چگونه است؟
- ۲ میزان خود- استنادی نویسنده از نظر نوع مدرک خود استناد شده در هر نشریه چگونه است؟
- ۳ عمر خود- استنادی نویسنده در هر نشریه چه وضعیتی دارد؟
- ۴ نرخ خود- استنادی مجله در فصلنامه‌های مذکور در هر سال (طی سالهای مورد بررسی) چه وضعیتی دارد؟
- ۵ چه میزان از خود- استنادی‌های هر نشریه در هر سال (طی سالهای مورد بررسی) در ضریب تأثیر مؤثر بوده و عملکرد مجله‌ها پس از حذف خود- استنادی چگونه است؟

روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش

پژوهش حاضر، پیمایشی با رویکرد تحلیل استنادی است.

جامعه پژوهش

جامعه پژوهش حاضر را ۴۰ شماره از نشریه‌های «فصلنامه کتاب» و «فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی» طی سالهای ۸۲ تا ۸۶ تشکیل می‌دهد. دلیل انتخاب این دو نشریه آن بوده است که هر دو در پایگاه استنادی علوم جهان اسلام نمایه شده، هر دو به صورت فصلی منتشر می‌شوند و هر دو ضریب تأثیر دارند.

ابزار گردآوری داده‌ها

برای انجام پژوهش به پایگاه گزارش استنادی نشریه‌ها فارسی از تولیدات مرکز منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علوم و فناوری مراجعه شد و با انتخاب سال، ضریب تأثیر مجله‌های مورد بررسی تعیین گردید. همین‌طور، برای گردآوری اطلاعات مربوط به تعیین خود استنادی نویسنده از پایگاه مقاله‌های الکترونیکی و پایگاه نمایه استنادی علوم (SCI) از تولیدات ISC استفاده گردیده و تعداد خود استنادی‌های نویسنده استخراج و در فیشهایی که از قبل تهیه شده بود، درج گردید. سپس، با استفاده از اطلاعات گردآوری شده، به پرسشهای پژوهش پاسخ داده شده است. در رابطه با خود استنادی نویسنده نیز از پایگاه گزارشهای استنادی نشریه‌های فارسی استفاده و سپس از قسمت مجله‌های استنادکننده آمار مربوطه گردآوری شده و در فیشهای مجزایی یادداشت گردیده و چون برای محاسبه ضریب تأثیر از استنادهای دو سال قبل استفاده می‌شود، خود استنادیهای دو سال قبل مطابق فرمول زیر کسر و ضریب تأثیر بدون خود استنادی محاسبه گردیده است. برای مثال، برای مجله‌های سال ۱۳۸۴ ضریب تأثیر بدون خود استنادی بدین طریق محاسبه می‌گردد:

$$\text{ضریب تأثیر بدون خود استنادی} = \frac{[(A - a) + (B - b)]}{E = (C + D)}$$

که در اینجا:

A = استادهای سال ۱۳۸۴ به مقاله‌های ۱۳۸۲ مجله مورد بررسی

a = خود استنادی سال ۱۳۸۲

B = استادهای سال ۱۳۸۴ به مقاله‌های ۱۳۸۳ مجله مورد بررسی

b = خود استنادی سال ۱۳۸۳

C = مقاله‌های مجله در سال ۱۳۸۲

D = مقاله‌های مجله در سال ۱۳۸۳

E = مجموع مقاله‌های مجله در سالهای ۱۳۸۲ و ۱۳۸۳

بحث و تجزیه و تحلیل یافته‌ها

در رابطه با پرسش اول، همان‌طور که در جدول‌انشان داده شده است، «فصلنامه کتاب» ۳۶۲ مقاله و «فصلنامه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی» ۱۷۴ مقاله دارند که در پایگاه استنادی علوم جهان اسلام نمایه شده است. از این تعداد مقاله بررسی شده در «فصلنامه کتاب» ۴۷ مقاله (۱۲/۹۸٪) دارای خود استنادی نویسنده و در «فصلنامه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی» ۳۶ مقاله (۲۰/۶۸٪) دارای خود استنادی نویسنده هستند. تعداد استادهای بررسی شده برای «فصلنامه کتاب» ۱۸۰۰ عدد و برای «فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی» ۷۸۱ عدد می‌باشد که از این تعداد استاد «فصلنامه کتاب» ۶۸ عدد (۳/۷۷٪) و «فصلنامه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی» ۵۲ عدد (۶/۶۵٪) خود استنادی نویسنده بودند.

جدول ۱. داده‌های توصیفی نشریه‌های فصلنامه کتاب و فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی

فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی	فصلنامه کتاب	نشریه
۱۷۴	۳۶۲	تعداد مقاله‌های بررسی شده
۳۶	۴۷	تعداد مقاله‌های دارای خود استنادی نویسنده
۲۰/۶۸٪	۱۲/۹۸٪	میزان مقاله‌های دارای خود استنادی نویسنده

فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی	فصلنامه کتاب	نشریه شاخص
۷۸۱	۱۸۰۰	استادهای مقاله‌های بررسی شده
۵۲	۶۸	تعداد استنادهای دارای خود-استنادی نویسنده
٪۶/۶۵	٪۳/۷۷	میزان استنادهای دارای خود-استنادی نویسنده
۳۵۹	۵۳۰	تعداد مؤلفان و مترجمان مقاله‌ها

برای پاسخ به پرسش دوم باید گفت منظور از مدرک خود استناد شده، نوع مدرکی است که نویسنده خوداستنادگر به آن مدرک، که نویسنده یا نویسنده همکار آن بوده، استناد کرده است. در فیشهای تهیه شده نوع مدرک استناد شده که دارای خود-استنادی نویسنده بوده، مشخص گردیده و در پایان نوع مدرک به ۶ گروه مشخص شده در جدول ۲ تقسیم‌بندی شده و تعداد هر یک به تفکیک زیر گروه مورد نظر درج شده است. نتایج نشان داد در هر دو نشریه «مقاله» رتبه اول و «کتاب» رتبه دوم را از نظر نوع مدرک استناد شده دارا هستند. سپس از آزمون آماری خی دو استفاده شده تا بررسی شود که آیا بین نشریه و نوع مدرک استناد شده رابطه‌ای وجود دارد یا خیر. با توجه به اعداد به دست آمده ملاحظه می‌شود که در سطح معناداری ۵٪ رابطه معناداری بین نشریه و نوع مدرک استناد شده وجود ندارد و فرض تحقیق مبنی بر مستقل بودن نشریه و نوع مدرک استناد شده، تأیید می‌شود.

جدول ۲. نشریه و نوع مدرک خود استناد شده

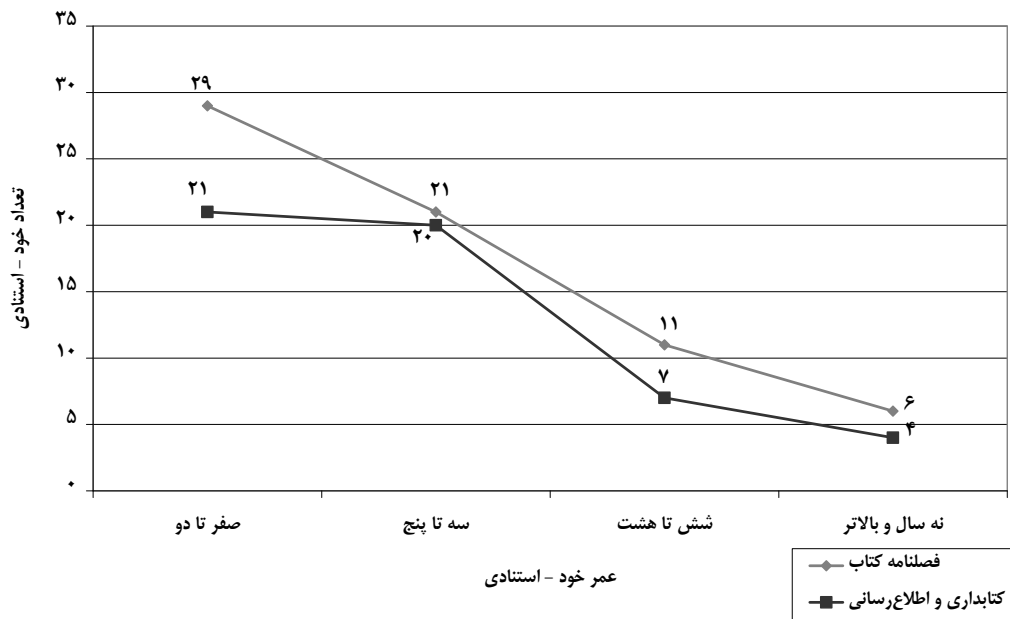
نوع مدرک نشریه	مقاله	کتاب	گزارش و طرح	همایش	پایان‌نامه	متفرقه	جمع
فصلنامه کتاب	۳۰	۱۵	۴	۱۱	۶	۲	۶۸
فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی	۲۲	۱۶	۲	۷	۲	۳	۵۲

Df=5 pvalue=0.71 (p=0.05)

برای پاسخ به پرسش سوم، عمر خوداستنادها را به چهار گروه صفر تا ۲ سال، ۳ تا ۵ سال، ۶ تا ۸ سال و ۹ سال و بالاتر تقسیم کرده و تعداد هر کدام را در جایگاه مربوط ثبت نمودیم.

جدول ۳. نشریه و عمر خوداستنادها

نشریه	عمر خوداستنادها	۰ ۴	۳ ۵	۶ ۸	۹ و بالاتر	جمع
فصلنامه کتاب	۲۹	۲۲	۱۱	۶	۶۸	
فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی	۲۱	۲۰	۷	۴	۵۲	

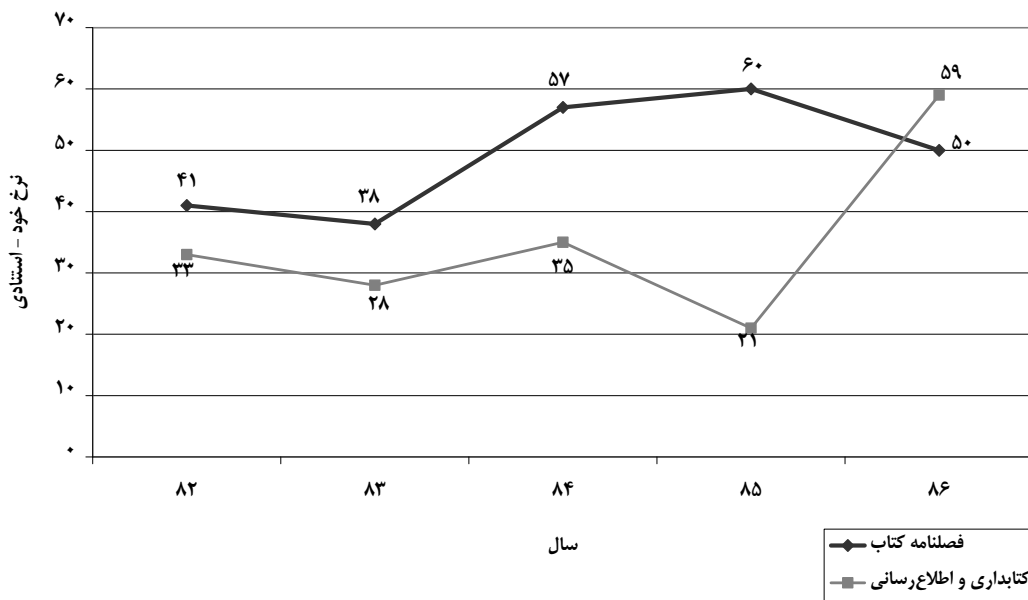
نمودار ۱. عمر خود استنادی و تعداد خود استنادی دو نشریه

همان‌طور که از جدول ۳ و نمودار ۱ بر می‌آید، عمر خود استنادی‌ها برای هر دو نشریه اغلب بین صفر تا ۲ سال می‌باشد؛ لذا می‌توان چنین استنباط کرد که نویسندگان معمولاً به آثار جدید خود استناد می‌کنند که شاید علت آن را بتوان تازگی موضوع و تنها بودن نویسنده در آن حوزه مورد نظر دانست و یا آنکه اثر ادامه کار قبلی اوست.

برای پاسخگویی به پرسش چهارم، از بخش مجله‌های استنادکننده پایگاه گزارشهای استنادی نشریه‌های فارسی استفاده شده است. در این بخش از پایگاه، مجله‌هایی که مجله مورد نظر به آنها استناد کرده، ذکر شده است. از این رو، برای محاسبه نرخ خود-استنادی، تعداد استنادهای مجله مورد نظر را به تعداد کل استنادهای مجله‌ها تقسیم و در ۱۰۰ ضرب نموده تا نرخ خود-استنادی مجله مورد نظر محاسبه شود.

جدول ۴. نشریه و نرخ خود-استنادی

سال ۸۶	سال ۸۵	سال ۸۴	سال ۸۳	سال ۸۲	نرخ خود-استنادی نشریه
$\frac{34}{68} = 0.5$	$\frac{41}{68} = 0.60$	$\frac{32}{56} = 0.57$	$\frac{17}{44} = 0.38$	$\frac{13}{31} = 0.41$	فصلنامه کتاب
$\frac{26}{44} = 0.59$	$\frac{8}{37} = 0.21$	$\frac{12}{34} = 0.35$	$\frac{11}{39} = 0.28$	$\frac{4}{12} = 0.33$	فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی

نمودار ۲. نرخ خود-استنادی دو نشریه طی ۵ ساله مورد بررسی

همان‌طور که از جدول ۴ و نمودار ۲ بر می‌آید، در سالهای ۸۲، ۸۳، ۸۴ و ۸۵ نرخ خود- استنادی نشریه کتابداری و اطلاع‌رسانی نسبت به فصلنامه کتاب بسیار پایین‌تر بوده است، اما در سال ۸۶ این نرخ رشد چشمگیری داشته تا آنجا که در سال ۸۶ نرخ خود- استنادی فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی نسبت به فصلنامه کتاب بیشتر شده است. برای پاسخگویی به پرسش پنجم، با استفاده از بخش مجله‌های استناد کننده، خود- استنادی‌های دو سال قبل مجله مورد نظر را استخراج و در جدول یادداشت می‌کنیم. برای مثال، برای محاسبه ضریب تأثیر سال ۸۴، چون استنادهای سالهای ۸۲ و ۸۳ مجله ملاک است، خود استنادیهای این دو سال مجله را باید در نظر گرفت و رتبه مجله را پس از حذف خود- استنادی تعیین کرد. سپس در ستون مربوط در جدولهای ۵ و ۶ می‌نویسیم آنگاه با استفاده از روش آماری ویلکاکسون، رتبه‌ها را با هم مقایسه می‌کنیم.

جدول ۵. «فصلنامه کتاب» و ضریب تأثیر و عملکرد پس از حذف خود- استنادی

سال	ضریب تأثیر	ضریب تأثیر بدون خود استنادی	خود استنادی مؤثر	رتبه	رتبه پس از حذف خود استنادی
82	$\frac{7}{83} = 0.084$	$\frac{2}{83} = 0.024$	5	37	73
83	$\frac{16}{113} = 0.142$	$\frac{8}{113} = 0.071$	8	24	50
84	$\frac{13}{127} = 0.102$	$\frac{7}{127} = 0.055$	6	38	66
85	$\frac{5}{135} = 0.037$	$\frac{1}{135} = 0.007$	4	94	118
86	$\frac{9}{157} = 0.057$	$\frac{3}{157} = 0.019$	6	54	86

جدول ۶. «فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی» و ضریب تأثیر و عملکرد پس از حذف خود- استنادی

سال	ضریب تأثیر	ضریب تأثیر بدون خود استنادی	خود استنادی مؤثر	رتبه	رتبه پس از حذف خود استنادی
82	$\frac{5}{63} = 0.079$	$\frac{2}{63} = 0.032$	3	39	65

سال	ضریب تأثیر	ضریب تأثیر بدون خود استنادی	خود استنادی مؤثر	رتبه	رتبه پس از حذف خود استنادی
83	$\frac{5}{62} = 0.081$	$\frac{4}{62} = 0.065$	1	46	53
84	$\frac{5}{60} = 0.083$	$\frac{2}{60} = 0.033$	3	48	83
85	$\frac{5}{63} = 0.079$	$\frac{3}{63} = 0.048$	4	61	84
86	$\frac{11}{69} = 0.159$	$\frac{4}{69} = 0.058$	7	14	54

همان‌طور که در جدولهای ۵ و ۶ مشاهده می‌کنیم، رتبه مجله‌ها پس از حذف خود استنادی سیر نزولی را طی کرده و رتبه آنها کاهش می‌یابد، لذا برای آنکه جایگاه واقعی مجله را مشخص کنیم، بهتر است ضریب تأثیر بدون خود- استنادی را محاسبه نماییم. با استفاده از روش آماری ویلکاکسون نتیجه می‌گیریم که اختلاف آماری رتبه بندی ضریب تأثیر در سطح معناداری ۵٪ معنادار است. به عبارت دیگر، خود- استنادیها با احتمال بیش از ۹۵٪، تأثیر مثبت در رتبه‌بندی مجله‌ها دارند. این مقدار برای هر دو نشریه یکسان به دست آمد.

$$Z = ۴/۰۲۳$$

$$Pvalue = ۰/۰۴۳$$

نتیجه‌گیری

میزان خود - استنادی نویسنده در «فصلنامه کتاب» و «فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی» به ترتیب ۳/۷۷٪ و ۶/۶۵٪ است که با توجه به مطالعات انجام شده، نسبت به ۲۰٪ به دست آمده برای خود استنادی، میزان پایینی به نظر می‌رسد. بیشترین مدرک خود استناد شده در هر دو نشریه «مقاله» به ترتیب با ۳۰ و ۲۲ استناد می‌باشد. نتایج نشان داد نوع مدرک خود استناد شده، رابطه معناداری با نشریه ندارد. بیشترین عمر خود استنادها در دو

نشریه صفر تا دو سال می باشد که برای «فصلنامه کتاب» برای این ۳ سال ۳۰ استناد و برای «فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی» در همین مدت، ۲۲ استناد می باشد. نرخ خود- استنادی دو نشریه نیز محاسبه شد. این نرخ برای «فصلنامه کتاب» طی سالهای مورد بررسی به ترتیب، ۴۱، ۳۸، ۵۷، ۶۱ و ۵۰٪ و برای «فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی» ۳۳، ۲۸، ۳۵، ۲۱ و ۵۹٪ می باشد. ضریب تأثیر این دو نشریه نیز قبل و پس از حذف خود- استنادی محاسبه شد و نتیجه نشان داد خود- استنادی افزایش مقدار ضریب تأثیر را در پی دارد و باعث می شود نویسندگان جزء پراستنادترین‌ها محسوب شده و مجله‌ها نیز رتبه‌ای را کسب کنند که نتوانند در جایگاه واقعی خود قرار گیرند. بنابراین، لازم است با افزایش میزان خود- استنادی در نشریه‌ها، سردبیران در سیاست‌گزینش مقاله‌ها تجدید نظر کنند.

منابع

- شهریاری، پرویز و اسماعیل افقهی (۱۳۸۶). خود- استنادی در مجلات علوم اطلاع‌رسانی و فصلنامه کتاب. فصلنامه کتاب، ۷۲: ۲۵-۱۳۶.
- قانع، محمدرضا (۱۳۸۶). «میزان همبستگی خود- استنادی با ضریب تأثیر مجله‌های علمی حوزه علوم پزشکی در گزارشهای استنادی نشریات فارسی». مدیریت اطلاعات سلامت، ۹: ۱.
- مدیرامانی، پروانه (۱۳۸۱). استناد. در دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- مهرداد، جعفر و رؤیا مقصودی (۱۳۸۷). کتاب علم ایران ۱۳۸۴-۱۳۸۲. تهران: مرکز منطقه ای اطلاع‌رسانی علوم و فناوری و چاپار.

- Aksnes, D. W(2003). A macro study of Self-citaitaion. *Scientometrics*, 56(2), 235-246.

- Diodato, V. P. (1994). *Dictionary of Bibliometrics*. New York: The Haworth Press.
- Fassoulaki, A., Paraskeva, A., Papilas, K., Karabinis, G. (2000). Self – citation in six anaesthesia journals and their significance in determining the impact factor. *British Journal of Anaesthesia*, 84(2), 266-269.
- Frandsen, T. F. (2007). Journal self-citation—analysing the JIF mechanism. *Journal of Informetrics*, 1, 47-58.
- Ghane, M. R. (2008). *Self- Citation in PJCR's Engineering Journals and their Significance in Determining Impact factor During 2002-2006*. Paper presented at the Fourth International Conference on Webometrics, Infometrics and Scientometrics & Ninth COLLNET Meeting, Humboldt, Universität zu Berlin.
- Hellesten, I., Lambiotte, R., Scharnhorst, A., Ausloos, M. (2007). Self – citations, co-authorships ad keywords: A new approach to sicientists' field mobility?, *Scientometrics*, 72(3), 469-486.
- Krauss, J. (2007). Journal self-citaion rates in ecological sciences. *Scientometrics*, 73 (1), 79-89.
- Miguel, A., Marti Bonmati, L. (2002). Self- citation: comparison between Radiologia, European Radiology and Radiology for 1997-1998. *European Radiology*, 12(1): 248-252.
- Nisonger, T. E. (2002). Use of the Journal Citation Reports for Serials Management in Research Libraries: An Investigation of the Effect of Self-Citaion on Journal Rankings in Library and Information Science and Genetics . *College & Research Libraries*, 61(3), 263-275.
- Rousseau, R. (1999). Temporal differences in Self-citation rates of scientific journals. *Scientometrics*, 44(3), 521-531.

- Rousseau, R. , Egghe, L. (1990). *Introduction to infometrics quantitative methods in library, documentation and information science*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers.

- Snyder, H. , Bonzi, S. (1998). Patterns of self-citation across disciplines (1980-1989). *Journal of Information Science*, 24(6), 431-435.

- Tsay, M. Y. (2006). Journal self-citation study for semiconductor literature: synchronous and diachronous approach. *Information Processing and Management*, 42(6), 1567-1577.